

Çatışma Bağlamında Yalan ve Din İlişkisi

Bozkurt KOÇ*

Abstract

The relationship between religion and lying in terms of conflict. This study deals primarily with the following themes: the term of lie, the kinds of lies, how lying is learned, reasons for lying, and the negative psychological and social effects of lying on the individual and social life. Next, lying is investigated in terms of its being perceived as a negative behavior in many religious, ethical and value systems and its being considered to be in the category of grave sins and to be a factor ruining the social unity and solidarity. Moreover, suggestions made towards how to struggle with lying. Lastly, the relationship between religion and lying is evaluated in terms of its conflicting nature and the act of lying is examined within the context of its conflict with the individual itself, society, and God.

Key Words: Lie/lying, truthfulness, religion, ethics.

Giriş

Öteden beri yalan olgusu, birey ve toplum hayatını önemli ölçüde etkileyen psikö-sosyal bir fenomen olarak varlığını korumuştur. Dinlerde ve ahlâki öğretilerde yasaklanmış ve olumsuz bir davranış olarak kabul edilmiş olmasına rağmen yalan varlığını sürdürmektedir. Artık adeta yaşamın kaçınılmaz bir parçası haline geldiği düşünülen yalanlar, insanların güven duygularını tahrip eden bir duruma ulaşmıştır. İnsanlar böyle bir güvensizlik ortamı içerisinde yalan ile gerçek mesajlar arasındaki ayırımı da bocalayıp durmakta, kuşkucu bir edayla ifadelerin gerçek anlamından daha çok, ifade ve jest-mimiklerin ardındaki anlamları yakalamaya çalışmaktadır. Yalan yakalama ile ilgili olarak geliştirilen tüm metot ve yöntemlerle, alfabeyi yeni öğrenmeye başlayan bir çocuk gibi beden dilini okumaya çabalamaktadır. Güvenilecek insan sayısının oldukça azaldığına

* **Yrd. Doç. Dr.**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

vurgu yapılarak, geçmişte yaşamış güven abidesi insanlardan nesilleri tükenmeye yüz tutmuş varlıklar gibi bahsedilmektedir. Aslında, hiç kimse kendisine yalan söylenmesinden hoşlanmamasına rağmen kendi söylediği yalanlara aynı tepkiyi göstermemektedir. Çünkü, söylediği yalanların kendisine göre masum birtakım nedenleri bulunmaktadır. Yalanlar “beyaz” ya da “küçük” gibi isimlerle masum gösterilmeye çalışılırken, “Babana bile güvenmeyeceksin” gibi laflarla güvensizliğin toplumdaki geldiği boyut dile getirilmektedir.

Yelkenli'nin, “Klasik bir tabirle, ‘Ben asla yalan söylemem’ dediğimiz anda, yalan söylemeye başlamışızdır bile”¹ şeklindeki ifadesi, yalan söyleme konusunda halkayı daha da genişletirken, güven sınırlarını da bir o kadar daraltmaktadır.

Bu çalışmada, yalan kavramı genel hatları ile ele alınacak, yalanın olumsuz psikolojik ve toplumsal etkileri, yalan söyleme ile mücadelenin nasıl olacağı üzerinde durulacaktır. Daha sonra, yalan ve din ilişkisi çatışma bağlamında ele alınacaktır.

1. Yalanın Tanımlanması

Genel olarak yalan; “Söyleyen kişi tarafından gerçeğe aykırı olduğu bilindiği halde başkalarına doğru olduğu inancını verme amacı ile söylenmiş söz ya da ileri sürülmüş bir sav”² olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, yalan söylemek bir aldatma girişimi ve kasıtlı bir kandırma şeklidir.³ Yalan söylemenin nedenleri ya da yalan söyleyen kişinin amacına bağlı olarak çeşitli tanımların yapıldığı da görülmektedir. Örneğin yalan, kasten inkâr etmek, bencil birtakım menfaatler elde etmek, doğrunun bir kısmını yanlış yönlendirecek şekilde saklamak, davranışların sonuçlarından kaçınmak ya da bir hatayı gizlemek amacıyla birini kandırmak⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

1 Aylin Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!..*, Haz. Aylin Yelkenli, Yakamoz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 14.

2 Thomas L. Carson, “The Definition of Lying”, *Noûs*, 40:2, (2006), s. 286-287, 291-292; Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1152.

3 Paul Faulkner, “What is Wrong with Lying?”, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. LXXV, No. 3, November, 2007, s. 535-536.

4 Elaine K. McEwan, *Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım (Çocuğunuzun Dürüstlüğe Sığmayan Davranışlarıyla Başaşağkmanızın Yolları)*, çev. Şerife Küçükakal, HYB Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 19; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 27. Basım, İstanbul, 2005, s. 247; Mitat Eng, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Dördüncü Basım, İstanbul, 1968, s. 126.

2. Yalan Çeşitleri

İçeriği, nedeni, hangi amaçla söylendiği ya da kim tarafından söylendiğine bağlı olarak yalanların farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunların bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: *Beyaz yalanlar*: Zararsız ve masum yalanlar olarak da isimlendirilen bu yalanlar, başka bir kişiye zarar vermek amacı taşımayan ve bireyin bazı kişisel ihtiyaçlarını tatmin etmek ya da başka bir kişiyi mutlu etmek amacı ile söylenen yalanlardır.⁵ *Savunma için söylenen yalanlar*: Kendimizi ve yeri geldiğinde diğer insanları korumak, saldırı ve cezaya karşı önlem almak, kendi benlik saygımızı kaybetmemek,⁶ güç bir durumdan kurtulmak ve belirli kişisel avantajlar elde etmek amacıyla söylenen yalanlardır.⁷ *Patolojik yalanlar*: Yalan söylemenin, normal gelişime ya da kişinin yaşam kalitesine zarar verecek boyuta ulaşmasıdır.⁸ Patolojik yalancılıkta birey, sürekli ve görünürde zorunlu bir şekilde yalan olaylar anlatır. Bu yalanlar, genellikle planlanmamış ve daha çok zorunludur.⁹ Bu tür yalanlarda bir başka kişinin zararına olsa da bazı kişisel faydalar elde etme amacı vardır.¹⁰ *Yanılığın fantezisi*: Patolojik yalanın bir başka türü olan yanılığın fantezisinde yalan söyleyen kişi birtakım hikâyeler uydurur. Önceleri inandırıcı gelen bu hikâyelerde zaman geçtikçe tutarsızlıklar ortaya çıkar. Bu kişilerin uydurdukları yalanlar yüzlerine vurulduğunda, doğruyu söylemediklerini kolaylıkla itiraf ederler. Böylece, psikolojik bir rahatsızlıkları olmadığı imajını vermeye çalışırlar. Oysa açıklama getirirken bile yeni hikâyeler uydururlar.¹¹

Küçük çocukların sözde (pseudo) yalanları: Çocukta gerçekçilik duygusu zaman içinde kazanıldığı için çocukların söyledikleri bu tür yalanlar,

5 Ben Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, Vol. 40, No. 2, (Jul.-Aug., 1949), s. 141.

6 Charles V. Ford, *Yalan! Yalan!! Yalan!!! Yalancılığın Psikolojisi*, çev. Şerife Küçük, HYB Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 27.

7 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 146.

8 Charles V. Ford, Bryan H. King and Marc H. Hollender, "Lies and Liars: Psychiatric Aspects of Prevarication", *The American Journal of Psychiatry*, 145: 5, May 1988, s. 555.

9 Charles C. Dike, Madelon Baranaski, Ezra E. H. Griffith, "Pathological Lying Revisited", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33: 342-349, 2005, s. 342, 344.

10 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 141; Don Grubin, "Commentary: Getting At The Truth About Pathological Lying", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 33: 350-3, 2005, s. 351.

11 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 28-29.

aslında gerçek yalandan farklıdır. *Alışkanlık haline gelen yalanlar*: Çocuğun gerçeğe gerçek olmayanı ayırt etmesinden sonra yalanın hâlâ devam etmesidir. Burada hayali yalandan daha önemli yalanlar söz konusudur. Bu tür yalanlar, birtakım bencilce sonuçlar elde etme amacıyla bilerek ve isteyerek başkalarını aldatmaktır.¹² *Bencillğe ya da toplumsallaşmaya dayanan yalancılık*: Bireyin kendi davranışlarını denetleyememesinden ve toplumsallaşmamanın sonucu olarak ortaya çıkan yalanlardır. Bu kişiler, her olayı kendi çıkarları açısından değerlendirirler. *Baskı sonucu ortaya çıkan yalancılık*: Eğitimde sert yöntemlerin uygulandığı ortamlar, savunma yalanlarının ortaya çıkmasına neden olur. Sürekli olarak eleştirilme, kınanma, azarlanma ve cezalandırılma tehlikesi içindeki kişiler, kendilerini koruyabilmek için, yalan söylemek zorunda kalırlar. *Taklide dayanan yalancılık*: Ana-babanın kimi zaman çok masumane olarak çocuklarına söyledikleri yalanlar, çocuk tarafından taklit edilerek zamanla yalancılık davranışına dönüşür.¹³ *Telaflı edici yalanlar*: Bir kişinin başkasının itibarını kullanarak ve onun büyük başarılarını kendisininmiş gibi göstererek insanları etkilemeye çalışmasıdır. Bu şekilde kişi aşağılık duygularını gizlemeye çalışır. *Dedikodu yapmak için söylenen yalanlar*: Küçük söylentileri abartmak ya da belirli kişileri incitmek amacıyla kötü niyetle bazı şeyler uydurmak ve bu tür dedikodulardan kişisel tatmin elde etmeye çalışmak. Bunlar, genellikle düşmanlık ve kıskançlık gibi güçlü kişisel duygular tarafından harekete geçirilir.¹⁴

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, yalan söyleme sadece kelimelerle olmayabilir. Bir kişi, sözel iletişimle olduğu gibi sözsüz iletişimle de¹⁵ -yani jest, mimik ve davranışlarını bu amaçla kullanarak- insanları kandırabilir.¹⁶ Örneğin, penaltı vuruşunda gol atamayan bir futbolcu, tek

12 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 248-250.

13 Cavit Binbaşoğlu, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Üçüncü Basım, Ankara, 1983, s. 170.

14 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 146-147.

15 James M. Carroll and James A. Russell, "Do Facial Expressions Signal Specific Emotions? Judging Emotion From The Face in Context", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996, Vol. 70, No. 2, s. 206-207, 216.

16 Anthony S. R. Manstead, Hugh L. Wagner, Christopher J. MacDonald, "Face, Body and Speech as Channels of Communication in Detection of Deception", *Basic and Applied Social Psychology*, 1984, Vol. 5, No. 4, s. 317; Peter Thomson, *İletişimin Sırları*, çev. Metin Yurtbaşı, Arion Yayınevi, 11. Basım, İstanbul, 2002, 142-145; Philippe Turchet, *Bedenin İnce Dili (Sinergoloji)*, çev. Yeşim Ongan Akyüz ve Simla Ongan Kocaoğlu, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 25-26; Doğan Güceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 1997, s. 272, 275-276.

ayağı üzerinde sekerken, aslında kendisinin yetenekli bir futbolcu olduğunu ancak topa vururken ayak bileğinde bir problem oluştuğunu ve bu yüzden gol atamadığı mesajını verebilir.

Yalan Söylemeyi Nasıl Öğreniriz?

İnsanlar yalancı doğmazlar. Fakat yalan söylemeyi öğrendikleri bir gelişim süreci yaşarlar. İnsan büyüdükçe başarılı bir şekilde yalan söyleme becerilerini kazanır ve ne zaman, nerede ya da nasıl yalan söyleyeceğini öğrenir.¹⁷

Çocuğun yalan söylemeyi nasıl öğrendiği ile ilgili olarak çeşitli fikirlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Ancak, bu konu ele alınırken, öncelikle çocuğun okul öncesi dönemdeki yalan söyleme ile ilgili durumuna açıklık getirilmesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, özellikle ilk çocukluk döneminde, çocuklar hayalle gerçeği tam olarak ayırt edemezler.¹⁸ Küçük çocuklar yalan söyler ve bunu gerçeğe düşürünlerini birbirinden ayıramadıklarından yaparlar. Çocukların yalanları kendilerine hoş gelen hayallerden kurulmuş bir oyundur, kendilerine haz sağlamak için sürekli böyle bir oyunu oynayıp dururlar.¹⁹ Çocukluk anılarının her zaman gerçek anılar olması şart değildir; bunlar hayal ürünü niteliği de taşıyabilir.²⁰ Bu nedenle çocukların gerçektışı konuşmaları çok sık görülür. Ana-babaların birçoğu ise, çocuğun gerçeğe sadık kalmasını çok erken bir dönemde isterler. Oysa 3 yaş çocuğunun “inanılmayacak öyküler” uydurması ve taklit oyunlarından hoşlanması doğaldır. Öykü uydurmak ve taklit oyunu, yalan söylemek değildir. Öykü uydurmaktan ayrı olarak, kasıtlı biçimde gerçeğe sadık kalmama küçük bir çocukta doğaldır.²¹ Çocukta imgelem gücü çok kuvvetlidir. Buna karşılık uslamlama yeteneği gelişmemiştir. Bu durum, çocuğun gördükleri arasına görmediklerini de karıştırmasına yol açar. Gerçeği bilen yetişkinler, bunu, bir yalancılık gibi görebilirler. Bu nedenle çocukların, özellikle 5-6 yaşlarındaki çocukların, gözlemlerine ihtiyatla bakmak gerekir. Bundan dolayı çocuk, suçlanmamalı²² ve kendi düşlerini gerçekmiş gibi anlatan

17 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 18, 61.

18 Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 125.

19 Hans Zulliger, *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 86.

20 Alfred Adler, *Okulda Güç Eğitilebilir Çocuklar*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 66.

21 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 248.

22 Binbaşıoğlu, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 170.

anlatı meraklısı çocuklara “yalancı” damgası vurulmamalıdır.²³ Ana-baba, kafalarında kurduklarını gerçekmiş gibi anlatan çocuklarına yalan söyledikleri için çıkışmak, onları yalancılıkla suçlamak yanlışına düşmemelidir. Böyle davranmak, çocuğun yapmak üzere olduğu aşamayı, yani gerçek olanla olmayan arasındaki ayrımı fark etme aşamasını, tökezletir.²⁴ Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, ana-babaların çocuğun bu tür yalanlardan farklı olarak söylediği yalanlara tamamen duyarsız kalması da doğru değildir. Nitekim çocukların daha erken yaşlarda bilinçli bir şekilde yalan oluşturabileceğini ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır.²⁵

Bu açıklamalar ışığında yalan söylemenin nasıl öğrenildiği ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Çocuğun yalan söylemeyi öğrenmesindeki en önemli faktör, taklittir. İlk önce diğer çocukları taklit eden çocuk, daha sonra yalanın onlara bazı olanak ve avantajlar sağladığını saptar. Yetişkinleri taklit de çocuğu yalan söylemeye iten bir başka etkidir. Yetişkinler kendi aralarında ve daha da önemlisi, çocuklara yalan söylerler. Bunun da ötesinde yetişkinler, bazen çocuğun yalan söylemesini isterler. Örneğin, “Dün evdeydik diyeceksin” ya da “Bunu yaptığımı babana söylemeyeceksin” gibi tembihlerle çocuğu yalan söylemeye yönlendirir ve teşvik ederler. Yalan söylemenin teşvik edilmesi açık bir şekilde olmayabilir, örnek olmak da bir tür telkindir. Örneğin, istemediği bir yere gitmemek için başının ağrıdığını bahane eden anne, sofrada çocuğuna ellerini yıkayıp yıkamadığını sorduğunda, çocuk yemeğe başlamak için olumlu yanıt verecektir. Bundan sonra çocuk, her durumda isteğine uygun yanıt arayacak ve bundan suçluluk duymayacaktır.²⁶

Birçok ana-baba da hareket serbestisi elde etmek için çocuklarına yalan söylemekten çekinmezler. Kendisine söylenilenin yalan olduğunu öğrenen bir çocuk, hem onlara olan güvenini kaybeder hem de işine yarayacağı zaman kendisinin de yalan söyleyebileceğini öğrenir.²⁷ Örneğin, arkadaşı kendisini telefonla aradığında çocuğuna, “Evde yok” dedirten ya

23 Zulliger, *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, s. 87.

24 Fitzhugh Dodson, *Çocuk Yetiştirme Sanatı*, çev. Ahmet Kolkıran, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 117.

25 P. Newton, V. Reddy and R. Bull, “Children’s Everyday Deception and Performance on False-Belief Tasks”, *British Journal of Developmental Psychology*, Volume 18, Number 2, June 2000, (21), s. 297.

26 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 252-253.

27 Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 127.

da “Sakin dedene geçen hafta sonu amcanlara gittiğimizi söyleme” diye tembih eden ebeveyn, yalanı artık meşru hale getirmiş olur. Çocuk, bu alışkanlığı bir kez edindikten sonra er ya da geç elbette ebeveynine de yalan söyler. Büyüklerin bazen yalanları açığa çıkmasını diye çocuklarını kendilerine sırdaş yaptıkları da görülür. Böylece çocuk yalanla tanışmış, suç ortağı edilmiş, kendi çıkarları için yalan söylemeye başlamış olur.²⁸ Kendi yalanına çocuğunu ortak eden ve çocuğunu sus payı ile kandırmaya çalışan ana-baba, sonunda onun oyuncağı durumuna düşer. Çocuk da yalanlardan kendine kazanç sağlamak gibi bir alışkanlık edinir. Çocukların yalan söylemesinin bir başka nedeni de, çoğunlukla yetişkinlerin gerçek karşısında takındıkları çelişkili tutumdur. Çocuklar, ana-babalarının yalanlarına oldukça duyarlıdırlar ve aldatılmayı kolay bağışlamazlar. Çocuk, “Doktora gidiyoruz” diye gezmeye çıkan ana-babasından hesap sorar. Ya da olmadık bir zamanda bunun acısını çıkarır. Örneğin, konuklar önünde ana-babasının konuklar için ettiği bir sözü açıklayabilir.²⁹ Benzer şekilde, kendileriyle birlikte gelmemesi için, sinemaya giden ana-babası tarafından “Dişçiye gidiyoruz” diyerek kandırılan bir çocuk, yalan da söylenebilirmiş sonucuna varır ve artık yalan söylemekte bir sakınca görmez.³⁰

Bazen de ana-babalar, doğruyu söyletmek için çocuklarını itirafa zorlarlar. Köşeye sıkıştırılan çocuğun ilk tepkisi de yadsımak olur. Nedense kimi ana-babalar eli yüzü çikolataya bulanmış küçük bir çocuğa, “Söyle, dolaptaki çikolatayı sen mi yedin?” gibi saçma sorular yöneltilir. Bu durumdaki çocuk, yalana sığınmaktan başka ne yapabilir? Bundan daha sakıncalı bir tutum da gizli polis yöntemiyle, “Doğru söylersen ceza vermeyeceğim” diye kandırdıktan sonra, “Biliyordum bunu senden başkasının yapmayacağını!” diyerek çocuğu dövmektir. Gerçeği söylemenin başına iş açtığını görmek, çocukta en azından yalanı pekiştirir. Yalan kendini savunmanın en kolay aracı olup çıkar.³¹ Her hareketi daima tenkit edilen çocuklarda da yalancılık gelişebilir. Çocuk bu tenkitlerin verdiği rahatsızlıktan kurtulabilmek için olanı olduğu gibi değil, büyüklerin istediği gibi olmuş göstermekten çekinmez.³²

28 Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!..*, s. 89.

29 Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 1994, s. 335-336.

30 Binbaşoğlu, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 170.

31 Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 336-337.

32 Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 127.

Yalan Söylemenin Nedenleri

Yalanlar farklı derecelerde, farklı amaçlarla ve farklı sıklıkta söylenir.³³ Yalan söylemenin biyolojik, psikolojik ve toplumsal bir takım nedenleri bulunmaktadır. Nitekim, tıbbi ve nörolojik veriler, beynin bazı fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememesinin bir sonucu olarak, insanda yalan söyleme patolojisinin oluştuğunu ortaya koymaktadır. Konunun biyolojik yönüyle ilgili bu açıklamalarla yetinerek, konumuz gereği daha çok yalanın psikolojik ve toplumsal nedenleri üzerinde duracağız. Nitekim, yalan söylemenin birçok nedeninin bulunduğunu belirten Ford, avantaj sağlamak, güç kazanmak, övgü görmek, takdir edilmek, ihtiras, istediğini elde etmek, sadist arzular, ilişkilerimizin iyiliği, ilgi toplamak, kendimizi zor durumdan kurtarmak, başkalarını etkilemek, kişisel çıkarlar elde etmek, abartarak laf yaymak, yarı doğru ile yanlış yönlendirme yapmak gibi nedenlerden dolayı yalan söylenildiğini belirtmektedir.³⁴ McEwan ise, yalan söylemenin nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır: Fantezi yaratarak veya hikâyeler uydurarak ilgi toplamaya çalışmak, övünmek, cezadan kurtulmak, kazançlı duruma geçmek, kurallara karşı geldiğini örtbas etmek, sadâkat, utanmamak, bilgi saklamak, güç ve statü kazanmak, beklenmedik sosyal olaylardan kaçınmak.³⁵

Yetişkinler gibi, çocuklar da ilgi çekmek, cezalandırılmaktan kurtulmak, korktukları, vaziyeti idare edebilmek, kendilerini sevdirmek, ama hepsinden önemlisi ailelerinden böyle gördükleri için yalan söylerler.³⁶ Çocuk işlediği suçun olumsuz sonuçlarından yalana başvurarak kendini korumak ister. İşlediği bir suçu masum eylemler diye gösterip, kendini temize çıkarmak için, “zorunlu yalanlara” başvurur.³⁷

Bazen de, karşıdaki kişiyi hoşnut etmek için, tamamen iyi niyetle yalan söylenir. Kötü durumda olan bir kişiden, doğruyu gizlemenin altında da aynı iyi niyet vardır.³⁸ Yine, aileye bağlılık, dayanışma, verilmiş söze saygı gibi durumlar da yalan söylemeye neden olabilir. Çocuk, yetişkinlerden çekindiği, bazen de kendisine fazla karışıldığı için ya da zayıflığıyla alay edileceği endişesiyle yalan söyleyebilir.³⁹ Ebeveyn tara-

33 Grubin, “Commentary: Getting At The Truth About Pathological Lying”, s. 351.

34 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 18-19, 25.

35 McEwan, *Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım*, s. 29-37.

36 Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!..*, s. 89.

37 Zulliger, *Çocukta Ruhsal Bozukluklar ve Tedavisi*, s. 86.

38 Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!..*, s. 33-34.

39 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 253-254.

findan katı kuralların uygulandığı ve bu kuralların dışına çıkılmasına çok az izin verildiği ailelerde, ergenlik döneminde ya da yetişkinliğin ilk yıllarında bulunan kişiler, haklı oldukları oranda özerkliklerini koruma çabasıyla daha fazla yalan söyleyebilirler. Öte yandan, ailede kendilerine tercih hakkının tanınması, düşünce ve eylemlerinin ebeveynleri tarafından desteklenilmesi, bu kişilerin yalan söylemesini engelleyici bir faktör olabilir.⁴⁰

Kimi çocuk açıkça yalan söylerken bir özlemine dile getirir. Örneğin, babasız kalmış bir çocuk babası olduğunu söyler. Babasızlık, utanılacak bir durummuş gibi, gerçeği saklamak yolunu seçer. Bunun tam karşıtı bir tutum takınan çocuklar da vardır. Örneğin, bir ilkokul öğrencisi okulda annesinin öldüğünü söylüyordu. Durumu incelendiğinde şu sonuca varılmıştır: Anne altı ay önce yeni bir doğum yapmış ve sağlığı bozulmuştu. Ev işlerinden ve çocuk bakımından kızına ayıracak zamanı kalmamıştı. Ayrıca ondan, yaşının üstünde işler bekliyor, sabırsız ve ters davranıyordu. Çocuk, “Annem öldü!” derken annesinin kendisinden uzaklaştığını, sevgi ve destekten yoksun kaldığını anlatmak istiyordu. Kardeş doğumuyla yitirdiğini sandığı sevgiyi, kendine acındırma yoluyla çevrede kazanmak istiyordu.⁴¹

Öte yandan, manevî değerlerin önemini yitirdiği, maddiyatın ve çıkar ilişkilerinin ön plana geçtiği günümüzde, kısa yoldan başarı ve para kazanma hırsı yalanın çekiciliğinin ve boyutunun daha da artmasına neden olmaktadır.⁴² Bunun yanı sıra, iyi gelişmemiş ahlâk bilinci ve grup içinde statü kaybetme endişesi, bazen çocuğun yalan söylemesine neden olabilir. Örneğin, fakir bir çocuk, bu durumu utanç verici olarak algılayabilir ve ailesinin geçim sıkıntısı olmadığını söyleyebilir.⁴³ Nitekim, yapılan araştırmalarda, ailelere yalan söyleme eğiliminin evrensel olmadığı, yaş, cinsiyet, aile çevresi ve kişilikle ilişkili olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ Yapılan diğer bir araştırmaya göre ise, dürüstlük ve yalan söyleme ile ilgili fikirlerin gelişimi diğer kavramlardaki gelişmeler tarafından etkilenmektedir.

40 Lene Arnett Jensen, Jeffrey Jensen Arnett, S. Shirley Feldman and Elizabeth Cauffman, “The Right to Do Wrong: Lying to Parents Among Adolescents and Emerging Adults”, *Journal of the Youth and Adolescence*, Vol. 33, No. 2, April 2004, s. 103.

41 Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 336.

42 Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!..*, s. 31.

43 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 254.

44 Jensen, Arnett, Feldman and Cauffman, “The Right to Do Wrong: Lying to Parents Among Adolescents and Emerging Adults”, s. 111.

Örneğin, ailelere yalan söyleme hakkındaki değerlendirmeler, ailesel direktiflerin uygunluğu ve özerklik kavramları ile; arkadaşlara yalan söyleme hakkındaki değerlendirmeler ise, yakın ilişkideki dostluk ve güven kavramları ile ilişkili olabilir.⁴⁵

Çatışma Unsuru Olarak Yalan ve Din İlişkisi

Doğruyu, iyiyi ve güzeli aramak ilk zamanlardan beri, insanlığın yaşamındaki en güçlü güdülerden biri olmuştur. Farklı çağlarda ve kültürlerde, bunların açıklama standartları ile ilgili çeşitli vurgular yapılmıştır.⁴⁶ Öte yandan yalan söylemek, birçok toplumda oldukça yüksek ahlâkî değerler olarak kabul edilen dürüstlük ve doğruluğa aykırı bir davranış olarak görülmüştür. Bu yüzden yalan, birçok bilim adamının ilgi odağı olmuş ve felsefe, mantık, psikoloji, iletişim bilimleri ve son zamanlarda sosyoloji bu fenomeni bütün yönleriyle incelemeye çalışmıştır.⁴⁷

Yalan söylemek, birçok din, ahlâk ve değer sisteminde, olumsuz bir davranış olarak kabul edilmiştir. Dinler, sosyal bütünleşmeyi sağlamak için bir takım normlar (emir ve yasaklar) ortaya koymuştur. Toplumun birlik, beraberlik ve dayanışmasını sağlamak amacıyla gönderilen dinler, bu birlik ve beraberliği bozucu unsurları bir sapma, hatta büyük günah kategorisinde değerlendirmiştir. Yalan da bu birliği bozucu unsurlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim, oldukça yaygın bir davranış bozukluğu olan yalan söylemek, Allah tarafından yasaklanmıştır. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde bildirilmektedir: "...Yalan sözden sakının."⁴⁸ ; "Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır."⁴⁹ ; "...Onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler."⁵⁰ Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi, hadislerde de yalan söylemek olumsuz bir davranış olarak zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili hadislerinden bazıları şöyledir: "Ey insanlar; pervanenin ateşe atılma-

45 Serena A. Perkins and Elliot Turiel, "To Lie or Not Lie: To Whom and Under What Circumstances", *Child Development*, March/April 2007, Vol. 78, No. 2, s. 619.

46 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 135.

47 Els Van Dongen and Sylvie Fainzang, "Lying, Misery and Illness: Towards A Medical Anthropology of The Lie", *Anthropology and Medicine*, Vol. 9, No. 2, 2002, s. 85-87.

48 Hac, 22/30.

49 Bakara, 2/10.

50 En'âm, 6/116; ayrıca bkz. Zâriyât, 51/10; Âl-i İmrân, 3/19; Mâide, 5/42; Tevbe, 9/77.

sı gibi sizi yalanın peşine düşmeye sevkeden şey nedir?”⁵¹ ; “Yalan söylemekten sakınınız çünkü yalan söylemek insanı kötülöklere süröklör ve kötölöklöler ise insanı Cehennem ateşine götüör. İnsan daima yalan söyler ve yalandan yana olur. En sonunda o, Allah katında yalancı yazılır.”⁵² Kitab-ı Mukaddes’te de, yalan söylemenin yasaklandığı görölmektedir: “Birbirinize yalan söylemeyin. Çünkü eski yaradılışı kötü alışkanlıklarıyla birlikte üzerinizden çıkarıp attınız.”⁵³ “Çalmayacaksınız. Hile yapmayacaksınız. Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz.”⁵⁴ Benzer şekilde, Budizm, Şintoizm, Konfüçyanizm gibi dinlerde de doğru sözlü olmanın ve yalan söylememenin dinî ve ahlaki prensipler içerisinde yer aldığı görölmektedir.⁵⁵

Öte yandan, yalan söylemek yasaklanırken, insanlara doğru sözlü olmaları emredilmektedir. “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun.”⁵⁶ “...Emrolunduğün gibi dosdoğru ol...”⁵⁷ Doğru sözlü olmanın önemi Hz. Peygamber tarafından şöyle ifade edilmektedir: “Daima doğruyu söyleyiniz çünkü doğruluk insanı hayra götüör ve insanın yaptığı hayırlı işler onun Cennete girmesine vesile olur. İnsan doğruyu söylemeye devam eder ve daima doğruluktan yana olur. En sonunda Allah katında siddik (doğrulardan) yazılır.”⁵⁸ ; “Eğer siz Allah ve Resulü’nün sizi sevmesini istiyorsanız, size verilen emaneti yerine veriniz. Söylediğüniz vakit doğru söyleyiniz, komşularınız ile güzel komşuluk yapınız.”⁵⁹

Genelde psikoloji özelde ise din psikolojisi perspektifinden bakıldığında, yalan söylemenin yasaklanmasının arkaplanında birtakım psikolojik ve toplumsal faktörlerin yer aldığı görölmektedir. Zira, bireyin hem kişiliğı ve benliğı ile hem de ailesi ve sosyal çevresindeki diğör kiş-

51 et-Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa, *Sünen (el-Câmi’u’s-Sahîh)*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru’l-Fikr, Birr, 26.

52 Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Thk. Muhammed Fuad Abdölbaki, Dâru İhyâi’t-Turâs, Beyrut, Tsz. Birr, 102; el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu’l-Buhârî*, Thk. Muhammed Dîbu’l-Buğa, Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1987, Edeb, 69; Ebü Dâvud, Süleymân b. el-Eş’as, *Sünenü Ebi Dâvud*, Thk. Muhammed Muhyiddin, Dâru’l-Fikr, Beyrut, Tsz, Edeb, 80; Tirmizî, Birr, 46.

53 Koloseliler’e Mektup, 3/9.

54 Levililer, 19/11; Sefanya, 3/13; Yeremya, 9/3-5. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Xavier Léon-Dufour, *Kutsal Kitap’taki Teoloji Sözlüğü*, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2002, s. 948-950.

55 Osman Cilacı, *Günümüz Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 137, 156, 161.

56 Tevbe, 9/119.

57 Hûd, 11/112 ; Şûrâ, 42/15; ayrıca bkz. Fussilet, 41/30 ; Mâide, 5/119.

58 Müslim, Birr, 102; Buhârî, Edeb, 69; Ebü Dâvud, Edeb, 80; Tirmizî, Birr, 46.

59 et-Taberânî, Ebül-Kâsım Süleymân, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, Thk. Târik b. Avdillâh ve ark., Dâru’l-Harameyn, Kâhire, 1415, VI, 320. Bu konuda ayrıca bkz. Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Kıyâmet, 60.

lerle ilişkisinde yalan söylemenin bu olumsuz etkileri açık bir biçimde kendisini göstermektedir. Yalan söyleyen bir insan aslında hem kendisiyle, hem topluyla, hem de Tanrı ile bu bütünleşmeyi bozmuş ve bir çatışma içerisine girmiş olmaktadır. Yalan ve din ilişkisi bu çatışma alanları bağlamında üç temel başlık altında incelenecektir.

1. Bireyin Kendisi (Kişiliği ve Benliği) ile Çatışması Bağlamında Yalan

İnsan iç ve dış dünyasının birleşiminden oluşmaktadır. İnsanın iç dünyası, inançları, fantezileri ve algıladığı gerçeklerden oluşur. Halbuki, dış dünya toplum tarafından paylaşılan inançlar ve salt gerçekten oluşur. Bu ikisinin birleştiği noktada, insanları kendi iç dünyamızda inandığımız şeylere inandırmak için yalan söyleriz. Ya da dış dünyamızdan iç dünyamıza bilgi geçirirken veya eski bilgimizi değiştirirken kendimize yalan söyleriz. Yalan, kendini kandırma (kendine yalan söyleme) ve gerçeğin gerçekçiliğinin sorgulanması, birbiriyle ilişkili kavramlardır.⁶⁰

Nitekim, Ford'a göre, yalanın en yaygın alanı, kişinin kendine yalan söylemesi, yani kendini kandırmasıdır. Gittikçe güçlenen kendini kandırma olgusu, bugün insanlık için en büyük tehditlerden birisidir. Ona göre, insanın başkalarına ve kendisine yalan söylemesi arasında çok büyük bir benzerlik vardır. Başkalarına yalan söylemek insanın kendisini kandırmasını da kolaylaştırır. Aslında insan kendini kandırmak için başkalarına yalan söyler. İnsanlar kendilerine yalan söylemekle yetinmeyip, karşıdaki kişinin de yalan söylemesi için ortam hazırlar. Kendini kandırma dürtüsünü doyurmak için başkalarını kendisine yalan söylemeleri için cesaretlendirir. Böylece, kendini kandırma yolunda adım atmış olur.⁶¹ Zira, Karpman'ın da ifade ettiği gibi, belki de en sinsi ve en tehlikeli yalan şekli, kendini kandırmadır ve burada birey en büyük zararı kendisine yapar. En ılımlı şekilde, böyle bir durumda kişi gerçekte olduğundan daha iyi ve daha başarılı olduğuna kendisini inandırmaya çalışır. Görünürde bazı insanlar, kendi benliklerinden hoşlanmaz ve farklı olduklarına inanmak isterler. Onlar genellikle yenilgi ve yetersizliklerinin bilinçliliğinden kurtulma yolunu araştırır ve kendilerini gerçekte olduğundan daha iyi olduklarına inandırmaya gayret ederler, buna göre davranırlar.⁶²

60 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. xii.

61 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 17-18, 92.

62 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 147.

Yalan söyleyen kişiler, benlik saygılarını korumak için kendilerini kandırmaya ihtiyaç duyarlar.⁶³ Becerileri ve başarıları beklentilerinin altına düşen, benlik saygıları düşük kişiler sık sık başarısızlık duygusu ve aşağılık kompleksi yaşarlar ve benlik saygılarını korumak için yalana başvururlar. Ustaca söylenmiş bir yalan potansiyel olarak benlik saygısını artırır. Burada en az iki farklı mekanizma söz konusudur: Birincisi, herkesin inanacağı bir yalan söylemek yalancıya ustalık duygusu verecek ve onu kandırdığı kurbanı karşısında yüceltecektir. Yalancının benlik saygısını artırdığı ikinci mekanizma, kişinin söylediği yalanla kendisini de kandırması olmasının gerekliliğidir. Diğer bir ifadeyle, eğer bir yalana inanılırsa, o artık yalan olmaktan çıkar. Kişi başarılarını, yeteneklerini ve gücünü abartabilir. Başkaları ona inanmış gibi davranırsa kendisi de yarattığı yalanların doğru ve şekillendirdiği kişinin kendisi olduğuna inanır. Ustaca söylenmiş bir yalan, yakalanmadığı sürece gerçek başarıya dönüşebilir. Söylenen yalanlar başkalarının kendilerini kandırmalarını da sağlayabilir. Hem iyiliksever bir yaklaşım gösteren yalanlar, hem de beyaz yalanlar egoyu yüceltir ve karşıdaki kişinin benlik saygısını artırır. Kişi benlik saygısını korumak, güçlü olmak ve kimlik kazanmak için hem başkalarına hem de kendisine yalan söyler. Böyle bir durum ise, savunma mekanizmaları ile doğrudan ilişkilidir.⁶⁴

Bu anlamda, kişinin gerek kendisine gerekse başkalarına yalan söylemesi, onun çatışma içerisinde olduğunun bir göstergesidir. Her iki çatışma durumunda da kişi kendisini savunma davranışı gösterir. Baymur'un da belirttiği gibi, savunma mekanizmaları, çatışmaların meydana getirdiği kaygıları geçici olarak dindirirler ve sosyal bakımdan yararlı olsalar bile, hiçbir zaman kişiyi tam anlamıyla bir doyuma ve mutluluğa götürmezler. Çoğu zaman savunma mekanizmaları ile kaygılarını kısmen dindiren kişiler, problemlerini gerçeğin ışığı altında çözme sıkıntısına girmeyip toplumla ilişkilerini kesebilirler. Böylece doyurulmamış temel ihtiyaç ve güdülerin etkisiyle kişi hayatını tüketebilir. Aşırı durumlarda ciddi uyumsuzluk ve ruh hastalıkları meydana gelebilir.⁶⁵ Dolayısıyla, bütün savunma mekanizmaları kendini kandırma unsuru taşırlar. Savunma mekanizmaları stres yaratan durumla doğrudan başa çıkabileceğimiz ana kadar bize yardımcı olsa-

63 J. A. Barnes, *A Pack of Lies (Towards A Sociology of Lying)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 93; Bella M. DePaulo, Susan E. Kirkendol, Deborah A. Kashy, Melissa M. Wyer, Jennifer A. Epstein, "Lying in Everyday Life", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996, Vol. 70, No. 5, s. 980.

64 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 90-92, 234.

65 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul, 1994, s. 98-99.

lar bile, sorunlara tepki göstermek için kullanılan başat yöntem haline geldikleri zaman, kişilik uyumsuzluğu görülür.⁶⁶ İnsan benliği kendisiyle tutarlı kalabilmek, hatalı davranışları haklı ve mazur göstermek için bahaneler bulmaya daima hazırdır. Böyle bir mekanizma ile haklı bulunan bir davranış, şuurumuza gerçekten haklı bir davranış şekli olarak yerleşir. İnsan bu türlü bahanelerle kendini kurtarmaya çabaladıkça daha çok batır; her hatalı hareket bir başka hatayı davet eder.⁶⁷ Benlik saygısını beslemek için söylenen yalanlar kişiye geçici olarak haz verebilir. Ancak, kendini kandırmanın benlik saygısının artması ve depresiflikten kurtulmaya yardımcı olması yanında, hem kişinin kendisi hem de başkaları için çok zararlı yönleri vardır. Zamanla kişi öylesine bir yalan sürecinin içine girer ki, yalanı ve doğruyu ayırt edemez hale gelir.⁶⁸ Yalan söylemedeki başarı, yalancıların kendi yalanlarının gerçekliğine inanmalarına neden olabilir.⁶⁹ Yıllarca tekrar edilen yalan, sonuçta kişinin yaşam tarzı haline gelebilir.⁷⁰

Psikanalitik bakış açısına göre, yalan söylemek diğer davranış şekillerinde olduğu gibi tamamen bilinçli ya da kasıtlı değildir. Yalanlar bastırmanın bir sonucu olarak ortaya çıkarlar ve bilinçsiz bir şekilde söylenirler. Yalanın arkasındaki motivasyon bilinmedikçe yalan anlamsız olarak görülebilir. Bir kişinin yalan söylememekte ya da doğruyu söylemekte ısrar etmesinin nedeni, o kişinin geçmiş yaşantılarına, süperegönün gücüne bağlıdır. Yalanların bilinçaltının bir ürünü olduğu kabul edilirse, birçok bilinçaltı yalanın var olduğunu görebilir. Rasyonelleştirmeler kesinlikle aldatmalardır, ancak aldatmalar bilinçaltı seviyesinde ortaya çıkar. Duygusal durumlara yetersiz ve eksik bir şekilde tepki göstermek, yalan söylemeye neden olabilir. Bu durumların önemli olanları, yetersizlik, güvensizlik, karşılık görmeyen sevgi, düşmanlık ve belki de bütün bunların en önemlisi suçtur ve özellikle de bilinçsiz olarak işlenen suçtur. Böylece her nevrozlu ve her ruh hastası kendi geçmiş yaşantısına ve kişiliğine uygun türdeki yalanları söyler. Bir kişiye uygun olan yalan her zaman diğer bir kişiye uygun olmayabilir, bu yüzden diğer bir kişi tarafından kullanılmayabilir. Yalanlar serbest bir şekilde ve engellenmeden ortaya çıkabilir ve gerçekte bireyin özel bilgisinin olmadığı ve kontrolünün bu-

66 Rita L. Atkinson ve arkadaşları, *Psikolojiye Giriş*, çev. Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 512.

67 Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 69.

68 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 91-92, 227.

69 Barnes, *A Pack of Lies (Towards A Sociology of Lying)*, s. 93.

70 Dike, Baranaski, Griffith, "Pathological Lying Revisited", s. 343.

lunmadığı psikolojik süreçler tarafından kontrol edilebilir. Bundan dolayı, yalan bilinçaltının bir ürünü olarak görülmelidir. Bu yüzden yalan söyleyen kişi ne kadar zeki olursa olsun, farkında olmayarak ve bilinçsiz bir şekilde yalanı vasıtasıyla kendisini ele verir. Rüyalar ve fanteziler gibi yalanlar da, kendi yapılarına sahiptirler ve onların dikkatli bir analizi, onların arkasındaki insanı açık bir biçimde ortaya çıkarır. Bireyin konuşmasına ne kadar izin verilirse, doğru ve yeterli bilgiler elde edilir. Gerçekte bu, psikanalizde evrensel bir şekilde kullanılan bir yaklaşımdır.⁷¹

Diğer taraftan, gerçeğin gerçekçiliğinin sorgulanması anlamında, kişinin, gerçeğin gerçekliğini gözden geçirecek dereceye kadar kendini kandırması oldukça tehlikelidir.⁷² Gerçeği öğrenmek istemediğimiz zamanlar kendimize yalan söyleriz.⁷³ Örneğin benliğin keşfedilmesi, kişinin kendini başkalarından ayırma sürecidir, halbuki yalan söylemek, çarpıtma ve gizleme yöntemidir.⁷⁴ İnsanlar gerçek durumları kendilerinden saklamaya çalıştıklarında, kendilerini kandırırlar.⁷⁵ Dolayısıyla bu kişilerin gerçekle yüzleşmemeleri, gerçeği olduğu gibi değil de olduğundan farklı görmeye çalışmaları, gerçeği çarpıtarak kendilerini kandırmaları, bir kişilik problemi olarak düşünülebilir.

Nitekim Karpman, yalancılığın nevrotik semptomların bütün özelliklerine sahip olduğunu belirtir. Ona göre, psikopatolojik bakış açısından yalan söylemek, zihinsel bir rahatsızlık olarak görülebilir.⁷⁶ Yalan söyleme ile kişilik yapısı arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda, *Malingering*, *Confabulation*, *Factitious Disorder*, *Ganser Sendromu*, sınırdeki kişilik, antisosyal, histriyonik, narsistik ve zorlanımlı kişilik bozuklukları* ile yalan söyleme semptomları arasında bir ilişki bulunduğu belirtil-

71 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 142, 148, 154-156.

72 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 41.

73 David J. Lieberman, *Kimse Size Yalan Söyleyemez*, çev. Sinem Sonuvar, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 155.

74 DePaulo, Kirkendol, Kashy, Wyer, Epstein, "Lying in Everyday Life", s. 980.

75 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 148.

76 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 141, 148.

* *Malingering*: Hasta rolü yapma. Zanlının mahkemede deli numarası yapması gibi, sorumluktan kaçmak, parasal kazanç sağlamak vb. amaçlarla kasten hastalık numarası yapmak. *Confabulation*: Boşluk doldurma. Hastanın, iyi hatırlamadığı şeyler konusunda ayrıntılar uydurarak veya başkalarının verdiği ayrıntıları benimseyerek belleğindeki boşlukları doldurmaya çalışmasıyla tanımlanan bir tür çarpıtma. *Factitious Disorder*: Düzmece hastalık. Kişinin, iradi olarak hasta rolü oynadığı psikolojik veya psikiyatrik rahatsızlıklar için kulla-

mektedir. [Sürekli yalan söylemek antisosyal kişilik bozukluğunun tanımlayıcı özelliklerinden biridir. Histriyonik kişilik bozukluğu, dramatik ve ilgi bekleyen davranışlar tarafından karakterize edilir. Bu kişiler, genellikle dikkat çekmek için ve güç durumlarda yalan söylerler. Narsistik kişilik bozukluğunda, genellikle kendi çıkarlarını düşünen ve çevredeki gerçekleri kendi ruhsal ihtiyaçları için kullanan kişiler, söyledikleri yalanların diğer insanları nasıl etkilediği hakkında pek endişe duymazlar. Zorlanımlı kişilik bozukluğu bulunan kişilerde kronik yalan görülmez. Bu kişilerin yalanları, genellikle antisosyal, histriyonik, narsistik ya da sınırdaki kişilik bozukluklarındaki kadar kötü değildir ve daha çok benliğin korunması şeklinde ortaya çıkar.]⁷⁷ Diğer bir ifadeyle, her yalanın arkasında bir yalancı, gerçeğe yüzleşemeyen ya da gerçeği kabul edemeyen belirli kişilik tipleri bulunur. Bir kişinin güç bir durumla karşılaştığında doğruyu söylemekte ısrar etmesine rağmen başka bir kişinin benzer bir durumla karşılaştığında niçin yalan söylediği kişiliklerin bir konusudur.⁷⁸

Geçtan, yaşamına nevrotik nitelikte davranışlar egemen olan insanların genellikle kaygılı, mutsuz, çevreleriyle ilişkilerinde etkisiz ve suçluluk duyguları içerisinde yaşadıklarını belirtmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla, nevrotik semptomların bütün özelliklerini taşıyan, zihinsel bir rahatsızlık ve davranış bozukluğu olarak görülen yalancılığın, kendini kontrol edememek ve aşırı bencillikle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Benzer şekilde, aşağılık duygusu, suçluluk duygusu, saldırganlık ve kıskançlığın yalana neden olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Örneğin, Yusuf Sûresi'nde de Hz. Yakup'a çocuklarının yalan söylemelerinin asıl sebebinin, kardeşleri Hz. Yusuf'u

nılan ortak bir ad. *Ganser Sendromu*: Sıklıkla psikotik düzeyde ağır psikolojik ve sözde bilişsel semptomların uydurulmasıyla tanımlanan bir tür. *Sınırdaki Kişilik Bozukluğu*: Bu özelliğe sahip bir kişi sürekli olarak, normal, uyumlu işleyişle gerçek ruhsal bozukluklar arasındaki "sınır çizgisinde" yaşar. Bu tür bir kişi genellikle pek de net olmayan bir dizi istikrarsızlıkla tanımlanır. *Histriyonik Kişilik Bozukluğu*: Aşırı duygusalılık, dikkat çekme ihtiyacı, kolay heyecanlanabilirlik, aşırı hareketlilik, abartılı bir güvence veya onay arayışı, çocuksu, abartılı davranışlar veya konuşma, vb. gibi özelliklerle tanımlanan bir kişilik bozukluğu. (Bu psikolojik rahatsızlıklarla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 153, 244, 311, 352, 366, 670; Engin Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, Remzi Kitabevi, 13. Basım, İstanbul, 1997, s. 278-281.)

77 Ford, King and Hollender, "Lies and Liars: Psychiatric Aspects of Prevarication", s. 559-560; Dike, Baranaski, Griffith, "Pathological Lying Revisited", s. 344-346.

78 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 154.

79 Geçtan, *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, s. 67.

80 Rasim Bakırcıoğlu, *Ruh Sağlığı ve Rehberlik*, Çark Matbaası, Ankara, 1976, s. 270-271; Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 126; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 250; Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 156.

kıskanmalarının olduğu görülmektedir.⁸¹ Adler'e göre, çocuk belirli yalanlara kendinde küçüklük duygusu uyandıran durumlarda başvurur ve hayal gücünü seferber ederek söz konusu durumlardan kendini kurtarmaya çalışır. Üstünlük duygusu ile bu çocuk, yalanları çok ustalıklı şekilde hazırlama ve kimsenin onları ele geçiremeyeceği umuduna kapılabilir. Çocuk kişilik duygusunu tümünden yitirmek istemiyorsa, böyle bir yolu izleyecektir ve bunun dışında yapabileceği başka bir şey yoktur. Çocuk, çevresindekilere karşı belli bir rolü sergileyebilmek için yalan söylemeye yönelmiştir. Dolayısıyla yalan söylemekten vazgeçmeyecektir; çünkü bunu yaptığında kendi gözünde bir hiç, değer taşımayan bir kimse durumuna düşecektir.⁸²

Öte yandan yalan söylemek, gerçeği gizlemek ya da çarpıtmak anlamında ikiyüzlü davranmanın bir göstergesidir. Zira, yalan söylemek, aynı zamanda bir kişinin gerçekte olduğundan daha dürüst ve daha iyi görünme gayretinin bir parçasıdır.⁸³ Benliği ile dış dünyanın beklentilerine uyum sağlayamayan kişi, artan gerginlikle başa çıkabilmek için yalan söyleyebilir veya olduğundan başka biri gibi davranabilir.⁸⁴ Nitekim Kur'an-ı Kerim⁸⁵ ve hadislerde⁸⁶, münafıkların olumsuz bir takım özellikleri zikredilirken, bunlardan birisinin de yalan söylemek olduğu bildirilmektedir. Bir kişi söylediği yalanlar için birtakım gerekçeler ortaya koysa da, aslında yalan söylediği için dürüst davranmadığını farkındadır. Yalan söyleyen kişi, doğru olmadığını bildiği bir şeyi söyleyerek karşısındaki insanı kandırmaya çalışmakta ve ona dürüst davranmamaktadır. Böyle bir durumda, kişinin inanmadığı yalana kendini ya da başkalarını inandırma gayretinin bulunduğu söylenebilir.

Yalan söyleme, insanları kendi iradelerine karşı gelmeye zorlar, kişinin başkalarına ve kendisine bakış açısını değiştirir.⁸⁷ Dolayısıyla, dünyayı nasıl gördüğümüz aslında kendimizi nasıl gördüğümüzü yansıtır. Dünyanın yalandan ve aldatmadan ibaret olduğunu düşünenlerin hayatı da

81 Yusuf, 12/8-10, 16-17.

82 Alfred Adler, *Sorunlu Okul Çocuğu*, çev. Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 185, 179-180.

83 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 136.

84 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 17, 245.

85 Bakara Suresi, 2/10.

86 Buhârî, İmân, 23; Müslim, İmân, 106.

87 Lanse P. Minker and Thomas J. Miceli, "Lying, Integrity and Cooperation", *Review of Social Economy*, Vol. LXII, No. 1, Marc, 2004, s. 30-31.

yalan ve aldatma üzerine kurulu olabilir.⁸⁸ Nitekim, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi "Yalancı hep kendini alçaltmaya yalan söyler."⁸⁹ Yalan söylemek güçsüzlüğün, kendine güvensizliğin ve çelişki yaşamının bir sonucudur. Böyle bir durumda insan özgüvenini, kendisine saygısını kaybeder ve kendisini değersiz olarak görür. Yalan söyleyen insan, gerçeklikle çeliştiği için ya da söylediği yalanın açığa çıkacağı endişesi ile çevresindeki insanların güvenini ve saygısını kaybetmenin tedirginliğini yaşayabilir.

Yalan söyleyen insanlar gerçeğin yüzlerinden okunabileceği hissine kapılırlar. Bir kişi yalan söylüyorsa ya da bir şeyi saklamaya çalışıyorsa, anlattıklarının karşısındaki kişiye nasıl geldiğiyle ve nasıl görüldüğüyle ilgilenir. Söylediği her kelimenin ve yaptığı her hareketin kontrolü altında olmasına gayret eder. Algılanmak istediği şekilde davranmaya çalışır. Yalan söyleyen biri, suçlamanın kendisine değil, suçlama karşısında vereceği cevaba odaklanır ve bir an önce cevap verme eğiliminde olur. Çünkü cevap vermekte gecikecek olursa daha çok suçlu gibi görüneceğini zanneder. Suç işleyen biri için saniyeler geçmek bilmez. Doğruyu söyleyen çoğu insan kendisine inanılacağını düşünür.⁹⁰ Yalan söylen insan ise, karşısındaki kişiyi kendisine inandırmaya çalışır. Yine, yalan söyleyen bir kişinin jest ve mimikleri, konuşması, davranışları vb. onun kaygı halini yansıtır. Nitekim yapılan araştırmalarda, yalan söyleyen kişilerin daha gergin ve oldukça katı düşünmek zorunda olmaları yanında kendilerini kontrol edebilmek için doğru söyleyen insanlardan daha fazla gayret etmeleri gerektiği tespit edilmiştir.⁹¹

2. Toplumla Çatışma Bağlamında Yalan

Yalan söylemenin psikolojik olduğu kadar toplumsal boyutu da dikkate alınmalıdır. Çünkü yalan söylemek aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Yalan ve kendini kandırmanın yaşamımızın her alanında olduğu gibi hem yalanı söyleyen hem de diğer insanlar üzerinde olumsuz etkileri vardır. Zira yalan ve kendini kandırma benliğimizi ve kimliğimizi belirlemekle

88 Lieberman, *Kimse Size Yalan Söyleyemez*, s. 43.

89 ed-Deylemî, *el-Firdevs bi Me'sûri'l-Hitâb*, Thk. es-Saîd b. Besyûni Zağlûl, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, V, 142.

90 Lieberman, *Kimse Size Yalan Söyleyemez*, s. 33, 43-44, 48; Matthew L. Newman, James W. Pennebaker, Diana S. Berry, Jane M. Richards, "Lying Words: Predicting Deception From Linguistic Styles", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 29, No. 5, May 2003, s. 674.

91 Letizia Caso, Augusto Gnisci, Aldert Vrij and Samantha Mann, "Processes Underlying Deception: An Empirical Analysis of Truth and Lies When Manipulating the Stakes", *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 2: 195-202, (2005), s. 200.

kalmayıp karşılıklı ilişkilerimizi de yönlendirir.⁹² Yalan söylemek, kişinin toplumla entegrasyonunu olumsuz yönde etkileyerek, onun toplumda güvenilirliğini ve saygınlığını yitirmesine yol açabilir. Bu nedenle toplumda olması amaçlanan homojenlik ve bütünleşme bozulabilir.

Yalan çoğunlukla sosyal ortamlarda söylenildiği için sosyal faktörler yalanı, yalanın içeriğini ve yalana gösterilen tepkiyi etkiler. Yapılan araştırma sonuçlarına göre dürüstlük ve yalan söyleme ile ilgili fikirlerin gelişimi diğer kavramlardaki paralel gelişmeler tarafından etkilenmektedir. Örneğin, ailelere yalan söylemenin kabul edilebileceği hakkındaki değerlendirmeler ailesel direktiflerin yasalara uygunluğu ve özerklik kavramları ile yakın bir ilişki içerisinde. Arkadaşlara yalan söylemeyle ilgili değerlendirmeler de, dostluk ve güven kavramları ile ilişkilidir.⁹³

Kültürel farklılıklar, yalan söylemek ve doğrulukla ilgili beklentileri yansıtır. Dongen ve Fainzang, yalan söyleme ile ekonomik hayat, sosyal standartlar ve onur arasında ilişki olduğunu belirtmektedir. Onlara göre yalan söylemek, genel olarak oldukça yüksek ahlâkî değerler olarak görülen dürüstlük ve doğruluğa aykırı bir davranış olarak kabul edilmiştir.⁹⁴ Toplumsal anlamda yalan söylemek olumsuz bir davranış olarak kınanırken, dürüstlük insan ilişkilerinde bilgi ve güzellikten daha önemli olarak görülmüştür. Günümüz toplumunda dürüstlük, insan ilişkilerinde birçok şeyden daha önemlidir ve bütün insanî kötülüklerin temel nedeni olarak kabul edilir. Güven, kültürel bir zorunluluktur ve sosyo-ekonomik, politik ve yasal sistemlerin temelidir.⁹⁵ Zira, dürüstlük hem iş ilişkilerinin hem de her türlü kişisel ilişkinin temel taşıdır.⁹⁶ Toplumsal yaşamda düzeni sağlamanın pek çok kuralı bulunmaktadır. Özellikle ikili ilişkilerde, uyum ve birlikteliği sağlamanın en önemli yapı taşlarından birisi de güvendir. Kalıcı dostluklar, iş ilişkileri dürüstlikle sağlanır. Dürüst ve güvenilir olmak, sayılan ve sevilen bir insan olmayı da beraberinde getirir. Yalan söylemeyen ve dürüst davranan kişiler, daha büyük bir kişilik ve güç oluşturur.⁹⁷

Yalan söyleyen kişinin, yalanının açığa çıkması endişeyle iç dünyasında sürekli kaygı ve endişe içerisinde olacağından daha önce bahsetmiştik. Ancak belkide bundan daha önemlisi, yalan söyleyen kişinin söylediği

92 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 240, 242.

93 Perkins and Turiel, "To Lie or Not Lie: To Whom and Under What Circumstances", s. 619.

94 Dongen and Fainzang, "Lying, Misery and Illness: Towards A Medical Anthropology of The Lie", s. 85, 89.

95 Karpman, "Lying: A Minor Inquiry into the Ethics of Neurotic and Psychopathic Behavior", s. 135, 155.

96 Lieberman, *Kimse Size Yalan Söyleyemez*, s. 13.

97 Yelkenli, *Yalan Söylememek Mümkün (mü)!...*, s. 19.

yalanlardan dolayı toplum içerisindeki itibarını, saygınlığını ve güvenini kaybetmesidir. Zira, yalan söyleyen kişilerin sözlerine şüphe ile bakılır, onlara güvenilmez ve söyledikleri sözlerin ve davranışların arkasında farklı anlamlar aranır. İnsanlar bu kişilerle ilişkilerinde oldukça temkinli davranır.

Yalanın söylenildiği sosyal ilişkiler, yalanın söylenilmediği sosyal ilişkilere göre istenilmeyen tarzda farklılaşır.⁹⁸ Yalan söylemek, insan ilişkilerinde zorunlu olan toplumsal güveni olumsuz etkiler.⁹⁹ Nitekim, deneysel kanıtlar yalanın yakınlığa ve samimiyete ket vurduğunu ve ilişkiyi sonlandırdığını ortaya koymaktadır. İlişkilerde yalan ve hile destek olarak algılanmadıkları sürece güvensizliğe yol açar ve samimiyete zarar verir.¹⁰⁰ Özellikle, yalan söyleyen kişiler, daha az samimi ve daha az güvenilir görülürler.¹⁰¹ Eğer bir kişi yalancıysa ve çevresi tarafından da böyle tanınıyorsa, o kişiye karşı güven yitirilmiştir. Böyle bir kişi patronunun, babasının, çocuğunun, dostunun nazarında gözden düşmüştür.¹⁰² Yavuz'un da ifade ettiği gibi, yalan söyleyen kimseye karşı her şeyden önce itimat sarsılır, ona olan güven yıkılır ve böylece o kişi güvenilmez bir insan haline gelir.¹⁰³ Örneğin, bir etkileyici iletişim kaynağı, konusunda ne kadar uzman olursa olsun, o iletişimi yapmaktaki maksadı dinleyiciyi kandırmak olarak yorumlanırsa, o kişinin dinleyici üzerinde fazla bir etkisi olmayacaktır.¹⁰⁴ Yine, yalan sonradan düzeltilmesi imkânsız yanlışlıklara neden olarak toplumu bütünüyle etkileyebilir. Bu durum, özellikle yalan söyleyen kişi, saygı duyulan bir otoriteyse onarılamaz boyutlara ulaşır.¹⁰⁵ Hz. Peygamber bu güven unsurunun önemini şu şekilde ifade etmiştir: "*Müslüman kardeşin sana güvenip doğru konuştuğu halde, ona yalan konuşman ne büyük hıyanettir.*"¹⁰⁶ Zira, yalancı şahitlik yapmayı, alışverişte hatta insanları güldürmek için bile yalan söylemeyi toplumsal açıdan olumsuz bir davranış olarak nitelendiren Hz. Peygamber¹⁰⁷, toplumun faydasına olabilecek yalnızca üç yerde bunu istisna tutmuştur: Fış ile iyi geçinmek, savaşta ve iki kişinin arasını düzeltmek için.¹⁰⁸

98 DePaulo, Kirkendol, Kashy, Wyer, Epstein, "Lying in Everyday Life", s. 980.

99 Minker and Miceli, "Lying, Integrity and Cooperation", s. 30.

100 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 238, 240.

101 DePaulo, Kirkendol, Kashy, Wyer, Epstein, "Lying in Everyday Life", s. 980.

102 Yelkenli, *Yalan Söylemek Mümkün (mü)!*, s. 19.

103 Kerim Yavuz, *99 Soruda Çocuk ve Din*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 205.

104 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, 9. Basım, İstanbul, 1996, s. 170.

105 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 236.

106 Ebû Dâvud, Edeb, 79.

107 Ebû Dâvud, Edeb, 88; Tirmizî, Zühd, 10.

108 Müslim, Birr, 101.

Yalanlar insanların hayallerinin gerçekleşmesine ve kendilerini kandırmalarına aracı olurlar. İyimser bir yaklaşımla söylenen yalanlar da başkalarının kendilerini kandırmalarını kolaylaştırır. Yalan söyleyerek başkalarının kendilerini kandırmalarını sağlayan insanlar aslında kendi kişisel güçlerini arttırmayı hedefler ve başkalarının önyargılarını beslerler. Bu bir noktaya kadar kişinin kendini kandırmasını içerir. Yalanın gerçek etkisi kişi yalancı olarak tanındığı zaman ortaya çıkar. Yalancı olarak tanınmaktan kaynaklanan güç kaybı, dışlanma ve utanmayı da beraberinde getirir. Bu da benlik saygısının gittikçe düşmesine neden olur. Yalancı kişiler benlik saygısını koruma bahanesiyle başarılarını abartır ve başarısızlıklarını hem kendisinden hem de toplumdaki diğer insanlardan gizlerler. Kişi daha güçlü ve akıllı olduğu imajını yaratmak için yalan söyleyebilir. Kendini kandırma süreci, başkalarına yalan söyleme ve başkalarının kendini kandırması için ortam yaratan dinamik olgulardır. İnsanların kendilerini kandırması grupça düşünmeyi kötü yönde etkiler.¹⁰⁹

Yalan söylemek gibi yalancı şahitlik yapmak da, en önemli değerlerden biri olan adâlet inancını yıpratıldığı için toplumun bütünlüğünü tehdit eden olumsuz bir davranış olarak kabul edilmiş ve dinler tarafından yasaklanmıştır. “*Ey iman edenler! Adâleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabalarınız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adâletten sapmayın, (şahitliği) eğer, bükerek (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.*”¹¹⁰; “(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler.”¹¹¹ Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber bir hadiste, büyük günahlardan birisinin de yalan yere şahitlik yapmak olduğunu belirtmiştir.¹¹² Kitab-ı Mukaddes’te de, yalan yere şahitlik yapmak yasaklanmıştır. On emirden birisi de yalancı şahitlik yapmamaktır. “*Komşuna karşı yalan yere tanıklık etmeyeceksin.*”¹¹³; “*Güvenilir tanık yalan söylemez, Yalancı tanıkta yalan solur.*”¹¹⁴

109 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 235, 245-247.

110 Nisâ, 4/135.

111 Furkan, 25/72.

112 Buhârî, Şehâdet, 10; Müslim, İmân, 38.

113 Çıkış, 20/16; Tensiye, 5/20.

114 Süleyman’ın Özdeyişleri, 14/5.

Dürüst olmak ve dürüst olmamak arasında denge iş hayatında da önemli bir yer tutar.¹¹⁵ Örneğin, kazanç sağlamak için yalan söylemek toplumla çatışma unsurlarından bir diğeridir. “Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın.”¹¹⁶ “Yalan yemin, malı satmak için yardımcı olabilir. Fakat tüm kazancı mahveder.”¹¹⁷ Bu anlamda kazanç sağlamak için yalan söylemek hem satıcının insanlar nazarındaki güvenini kaybetmesi hem de alıcının aldatılmış olması yanında satıcı hakkındaki güveninin sarsılması açısından ticaret ahlâkını ve güveni olumsuz yönde etkileyecek bir problem olarak değerlendirilebilir.

Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki, yalan söylemek, güven duygusunu ortadan kaldıracağı için dostlukların kaybolmasına da neden olur. Bu yüzden yalan söyleyen kişi hiçbir zaman gerçek ve samimi bir dost bulamaz ve insanlarla olan ilişkilerinde bu eksikliği ve ezikliği yaşar. Örneğin, bir çocuk anne ya da babasının kendisine yalan söylediğini bilse, böyle bir aile ortamında saygı, sevgi ve güven büyük oranda yıpranır. Aynı şekilde, bir iş yerinde arkadaşları tarafından yalan söylediğine inanılan bir insana güvenilmez. Bir müşteri, yalan söyleyen esnafla ilişkisini keser. Aslında kişilerarası ilişkilerde en önemli faktörlerden biri de insanların birbirlerine güvenmesidir. Dostluklar ve sağlam aile yapılarının kurulmasında ve sosyal ilişkilerin neredeyse tamamında dürüstlük olmazsa olmazlardandır. Yine, aile içerisindeki ilişkilerden, toplumsal, ekonomik ve ticari ilişkilere, hatta ulusal ve uluslararası ilişkilere varıncaya kadar, yalan söyleme istenmedik sonuçlara neden olabilecek önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, farklı şekillerde ve farklı konularda yalan söylemenin olumsuz bir davranış olarak nitelendirilmesinin arkaplanında, toplumsal ilişkilerde bireylerin birbirlerine zarar vermesini engellemenin, toplumda istenilen güven ortamını tesis etmenin ve sosyal çözülmeyi önlemenin bulunduğu görülmektedir.

3. Tanrı ile Çatışma Bağlamında Yalan

Dinler, bir taraftan birey ve toplumun bütünleşmesini sağlamayı amaçladığı için diğer taraftan da gerçekliğe karşı gelinmiş olunacağından dolayı yalan söylemeyi yasaklamıştır. Dinler toplumsal yapıyı ve ahlâki değerleri salt gerçek üzerine kurarken, bu gerçekle çatışan yalan olgusunu

115 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 243.

116 Rahmân, 55/9.

117 Buhâri, *Buyu'*, 16; Ebû Dâvud, *Buyu'*, 6.

da olumsuz bir davranış olarak nitelendirmişlerdir. Bundan hareketle diyebiliriz ki, din, yalanı bir varoluşsal problem olarak görmekte, doğru ve gerçeğin karşısında konumlandırmaktadır.

Dolayısıyla, çatışmanın bu yönünde, yalan söyleyen kişi, söylediği yalanla Tanrı ile ve gerçeklik ile de çatışma halinde olmaktadır. Çünkü, kendisini topluma ve yine kendisine karşı bazı savunma mekanizmaları ile yalan konusunda savunabilen insanın Tanrı karşısında herhangi bir argümanı bulunmayacaktır.

Tanrı ile şuurlu bir ilişki içerisinde olan insanın, yalan söylemenin bu şuurlu ilişki ile bağdaşmayacağıının bilincinde olması gerekir. Zira, Allah'ın her şeyi gördüğüne, işittiğine ve bildiğine¹¹⁸ inanan bir kişinin, Allah tarafından yasaklanan yalan söyleme davranışında bulunması, bu bilinçliliğe aykırı hareket etmesi anlamına gelecektir. Diğer bir ifadeyle bu durum, Allah'ın yasaklamış olduğu bir şeyin yapıyor olması anlamında bir çatışmanın göstergesi olacaktır.

Gerçeklikle çatışma bağlamında en dikkat çeken konulardan birisi de, Kur'an-ı Kerim'de yalan söylemenin Allah'ın ayetlerine inanmayan kişilerin bir özelliği olarak nitelendirilmesidir. *"Allah'ın ayetlerine inanmayanlar, ancak yalan uydururlar. İşte onlar, yalancıların kendileridir."*¹¹⁹ *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir!..."*¹²⁰

Yine, yalan söylenme Kur'an-ı Kerim'de, şeytanın bir özelliği olarak nitelendirilmiştir. *"(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: Doğrusu, Allah, size gerçek olanı vâdetti, ben de size vâdettim, fakat size yalan söyledim..."*¹²¹ *"Gör ki, kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!"*¹²² Bu ayetler şeytanın insanları kandırmak için yalan vaadlerde bulunduğunu göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes'te de bu konu ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır. *"Siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi doğaldır. Çünkü o*

118 "Rabbin elbette onların kalplerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir." (Neml, 27/74); "İnsanlardan gizleseler de Allah'tan gizleyemezler..." (Nisâ, 4/108). Ayrıca bkz. Tâ-Hâ, 20/7; Bakara, 2/77; Mücâdele, 58/7; Âl-i İmrân, 3/5.

119 Nahl, 16/105.

120 En'âm, 6/21; ayrıca bkz. Mâide, 5/10, 86; Bakara, 2/39.

121 İbrahim, 14/22.

122 En'âm, 6/24.

yalancıdır ve yalanın babasıdır."¹²³ Şeytanın bir başka özelliği ise ilk yalancı olmasıdır. Şeytan, Hz. Adem ve eşini aldatmaya çalışmış ve onlara yalan söylemiştir.¹²⁴ Görüldüğü gibi, yalan söylemenin Allah'a karşı gelen şeytanın bir özelliği olduğu örnek gösterilerek, insanlar yalandan sakındırılmaktadır.

Çatışma noktalarından birisi de, yalan yere yemin etmektir. Bazı kişiler, çevresindeki insanları etkilemek ve kazanç sağlamak gibi nedenlerden dolayı Allah'ın adını kullanarak yalan yere yemin edebilirler. Bu bağlamda, insanları söylediği yalanlara inandırmak için bir kişinin Allah'ın adını kullanarak yalan yere yemin etmesi de, O'na iftira etmesi anlamında ya da O'nu yalan sözlerine ortak etmesi anlamında çatışmanın bir unsuru olabilir. "*Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde (İslam'da) sebat etmişken ayağınız kayar da (insanları) Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle (dünyada) kötülüğü tadarsınız. Sizin için (ahrette de) büyük bir azap vardır.*"¹²⁵

Yine Kur'an-ı Kerim'de münafıkların özelliklerinden birisinin de yalan söylemek olduğu belirtilmektedir.¹²⁶ Münafıklarda bulunan bu olumsuz davranışın, Allah'a inanan bir kişi tarafından yapılması da bir çatışma olarak nitelendirilebilir. Yine, Allah münafıkların müminlere yardım vaadinde bulduklarını bildirmekte, ancak müminleri onların yalan söyledikleri konusunda da uyarmaktadır.¹²⁷ Münafıkların bir diğer yalancılığı da, yaptıkları ihanetler için yalan gerekçeler uydurmalarıdır.¹²⁸

Diğer taraftan ahirette hiçbir şeyin gizli kalmayacağına inanan bir kişi, söylediği yalanların da bunların dışında kalmayacağını bilincinde olmalıdır. Ahirette her şeyin ortaya çıkacağı ayetlerde şöyle bildirilmektedir: "...Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz..."¹²⁹ "(Ey insanlar!) O gün (hesap için) huzura alınırsınız; size ait hiçbir sır gizli kalmaz."¹³⁰

123 Yuhanna, 8/44.

124 A'râf, 7/20-21.

125 Nahl, 16/94.

126 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Mısır, Tsz., Kelâm, 19; Buhârî, İmân, 24.

127 Haşr, 59/11-12.

128 Fetih, 48/11.

129 Mü'min, 40/16.

130 Hâkka, 69/18.

Yalanla Mücadele Nasıl Olmalıdır?

Açıkça ifade etmek gerekirse, yalanın sıkça söylendiği dünyada, çocukları yalandan uzak tutmanın güçlüğü ortadadır. Çocuğa hem açık sözlü olmayı öğretmek, hem de onu yalan söylemeyecek ve yalana kanmayacak biçimde yetiştirmek çetin bir eğitim sorunudur.¹³¹

Öncelikli olarak ana-babaların, çocuklarının neden yalan söylediklerini anlamaya çalışmalarının, bundan sonra ise, çocuklarının doğruyu söylemesini sağlamak anlamında yapmaları gereken ilk ve en önemli şeyin çocuklarına iyi örnek olmaları gerektiğinin bilinci içerisinde bulunmalarının, yalanla mücadelede faydalı olacağı söylenebilir. Öte yandan, aşırı cezalardan korkan çocuklar kendilerini korumak amacıyla daha çok yalan söylemeye başlarlar. Bu nedenle, aşırı cezalardan kaçınılması ve çocuğa doğruyu söylemesi gerektiğinin uygun bir tarzda anlatılması yalanla mücadelede önemli bir yer teşkil eder.¹³² Wagland ve Bussey'in yaptığı araştırma sonuçları, cezanın beklendiği durumlardan daha çok, cezanın beklenmediği durumlarda doğru söyleme düşüncesinin onay gördüğünü ortaya koymaktadır.¹³³ Diğer araştırmalarda da bu bulguları destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.¹³⁴

Yalanla mücadele etmede en önemli faktörlerden bir diğeri ise çocuğa dürüstlüğün öğretilmesidir. Çocuklara dürüstlüğün önemi anlatılmalı ve onlar dürüst davrandıklarında takdir edilmelidir.¹³⁵ Biz doğruluğun niçin değerli olduğunu anlarsak, böylece yalan söylemenin niçin yanlış olduğunu açıklayabiliriz.¹³⁶ Ahlâki gelişimi besleyen ve cesaretlendiren önlemler almak, negatif, baskıya yönelik, her şeye hayır diyen bir yaklaşımdan daha başarılı olacaktır.¹³⁷ Nitekim, araştırma bulguları, çocukların doğruluk hakkındaki inançlarını geliştirmede, doğruluğun öneminin

131 Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, s. 335; Beyza Bilgin, *İslâm ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 177.

132 McEwan, *Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım*, s. 60; Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 100, 103.

133 Paul Wagland and Kay Bussey, "Factors that Facilitate and Undermine Children's Beliefs About Truth Telling", *Law and Human Behavior*, Vol. 29, No. 6, December, 2005, s. 649-650.

134 Victoria Talwar and Kang Lee, "Development of Lying to Conceal A Transgression: Children's Control of Expressive Behavior During Verbal Deception", *International Journal of Behavioral Development*, 2002, 26 (5), s. 443.

135 McEwan, *Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım*, s. 61; Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, 89-90.

136 Paul Horwich, "The Value of Truth", *Noûs*, 40:2, (2006), 347-360), s. 348.

137 McEwan, *Anne Yemin Ederim Ben Yapmadım*, s. 17.

desteklenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹³⁸ Aile uygun davranışlarla çocuğun doğruyu söylemesini kolaylaştıracak olursa, çocukta doğruluk alışkanlığı kökleşecek ve daha sonraları güç durumlarda da yalan söylemeyecektir.¹³⁹

Bu konuyla ilgili olarak Piaget, çocuğun yalan söylemesinin doğal bir eğilim olduğunu ve kendiliğinden ortaya çıkan bir davranış olduğu için çocuğun egosentrik (benmerkezci) düşünce gelişiminin temelini oluşturduğunu belirtir. Bu yüzden, çocuğun yalan söyleme eğilimi yetişkinin getireceği ahlâki kısıtlama ile egosentrik bir çatışma oluşturur. Piaget'e göre, çocuklar 8 yaşlarında, hatayı yalandan ayırmaya başlar. Fakat, 10 yaşına gelemeyen hiçbir çocuk yalanın bilerek ve planlanarak yapılan bir hata olduğunu fark edemez. Piaget, çocukların 10-11 yaşlarına geldiklerinde yalanın içeriğinden çok ahlâki boyutunu göz önünde bulundurmaya başladıklarını belirtir. Piaget bunun nedenini, çocukların doğruyu kendilerine göre değiştirip, arzu ve istekleri göz önüne alıp, gerçeği görmemezlikten gelmeleri olarak açıklar.¹⁴⁰ Selçuk, 10-12 yaş grubundaki öğrencilerin iç kontrol mekanizmasını geliştirmeye ve güçlendirmeye önem verilmesinin ve yine bu dönemde çocuklardan, "yalan söylemem çünkü cezalandırılıyorum" yerine, "yalan söylemem çünkü yalan kötü bir harekettir" demelerinin beklenilmesinin gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴¹

Öte yandan, kişinin sahip olduğu değerler, normlar ve davranış örüntüleri yalan söyleme eğilimlerini etkilemektedir.¹⁴² Yalan söylemenin en açık nedenleri dışsal etkilere dir. Çocukların yalanlarına ve hayallerine ailelerin ve diğer kişilerin tepkisi, çocuğun diğer kişilerin yalanlarına maruz kalmasıyla eşit derecede öneme sahiptir.¹⁴³ Olması gereken eğitimsel koşullarda yetişmiş normal çocuk yalan söylemez. Eğitimci ve yetişkinlerin, kendileri ve çevreleriyle barışık olan çocukların yalana en az başvuranlar olduklarını unutmamaları gerekir.¹⁴⁴ Çocuk belirli davranış şekillerini,

138 Wagland and Bussey, "Factors that Facilitate and Undermine Children's Beliefs About Truth Telling", s. 651-652.

139 Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s. 160.

140 Jean Piaget, *The Moral Judgment of the Child*, Routledge, Taylor & Francis Group, London, 1999, s. 135, 141-142.

141 Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, s. 162.

142 Ford, *Yalancılığın Psikolojisi*, s. 74.

143 Ford, King and Hollender, "Lies and Liars: Psychiatric Aspects of Prevarication", s. 557, 557.

144 Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 250.

kendine verilen örnekleri taklit ya da tekrarlama yolu ile kazanır. Bu alışkanlığın her şeyden önce çocuğun aile çevresi ve ailede aldığı eğitim ile bir münasebeti vardır.¹⁴⁵ Çocuk bir taraftan içinde bulunduğu çağın özelliklerinden, öte taraftan ise içinde yaşadığı kültürden etkilenir. Baskıcı ya da ilgisiz bir tutum içinde büyüyen çocukta ahlâk bilincinin oluşması gecikebilir.¹⁴⁶

Bütün bunlardan hareketle şunu ifade etmek gerekir ki, yalan söyleyen kişiden daha çok yalan söyleme davranışının hedef alınması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim, daha önceki bölümlerde geçen hadislerde de görüleceği gibi, Hz. Peygamber, bir toplum içerisinde yalan söyleyen kişiden daha çok, yalan söyleme davranışını eleştirmiştir. Yalan söyleyen bir kişiye sen yalan söylüyorsun ya da yalancısın demek, psikolojik olarak bu kişinin savunma durumuna geçerek durumu inkâr etmesine ve başka yalanlar uydurmasına neden olabilecektir. Yine, yalan söylediğinden dolayı toplum tarafından dışlanması, bu kişinin psikolojik ve toplumsal durumunun daha da kötüye gitmesine sebebiyet verebilecektir. Kişiye doğruluğun önemini anlatılması, doğru örneklerin gösterilmesi ve kendisiyle yüzleşmesine fırsat verilmesi, onun hatasını anlaması ve düzeltmesi için bir fırsat olabilecektir.

Sonuç

Bu makale kapsamında incelemeye çalıştığımız yalan olgusunun, aslında bir makalenin sınırlarını aşacak derecede çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Zira, buraya kadarki söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi, çeşitli psikolojik ve toplumsal faktörler yalan söyleme üzerinde etkili olurken, yalan söylemenin de birey ve toplum üzerinde olumsuz bir takım psiko-sosyal etkileri bulunmaktadır. Yalan söylemek, bireyin kendisi (kişiliği ve benliği) ile olduğu gibi, toplum ve Tanrı ile çatışmasının da önemli bir unsurunu teşkil etmektedir.

Yalan söylemek kimilerine göre dinî ya da ahlâkî açıdan olumsuz bir davranış olarak görülürken, kimileri de getireceği olumsuz psikolojik ve toplumsal sonuçları açısından yalan söylemeyi olumsuz bir davranış olarak kabul etmektedir. Öte yandan yalan söylemekte sakınca görmeyen hatta onu alışkanlık haline getiren insanların bile, kendilerine yalan söylenil-

145 Enç, *Ruh Sağlığı Bilgisi*, s. 127.

146 Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s. 25, 105; Geniş bilgi için bkz. Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, 71-88.

mesinden hoşlanmadıkları görülmektedir. Yalan söylemeye karşı tutumlar da bu bakış açısına göre şekillenmektedir.

Burada sorulması gereken belki de en önemli soru, yalan söylemenin olumsuzluğuna dair referans noktası her ne olursa olsun, bu referans noktalarının insanın bu olumsuz davranışını (yani yalan söylemesini) engellemede rolünün bulunup bulunmadığı ya da onu engellemede ne derecede etkili olduğudur.¹⁴⁷ Kanaatimizce, bu durum, referans noktası olarak alınan şeylerin birey tarafından içselleştirilmiş olması, birey için bir önem ve gereklilik içermesi ya da bireyi bu olumsuz davranışı yapmaktan engelleyici bir motivasyon değerine sahip olup olmaması ile ilgidir. Aynı zamanda bu konuda yeterli eğitim almış olmanın ve çevrenin bu tutumu desteklemesinin yanında doğru sözlü olmanın öneminin kazanılmasının da büyük bir rolü bulunmaktadır.

Nitekim, bireysel ve toplumsal anlamda güven bunalımının hat safhaya ulaştığı, sosyal çözülmenin giderek arttığı günümüzün modern toplumlarında, doğru sözlü olmak daha da önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, dinlerin, ahlâki normların ve değerler sistemlerinin, yalan söyleyen bireyin kendisi, yaşadığı toplum ve inandığı Tanrı ile girebileceği çatışma ortamından uzaklaştırmaya yönelik önerileri ya da çözüm yolları önemini biraz daha hissettirmektedir. Bütün bunlardan hareketle, bireyin kendisi, toplum ve Tanrı ile çatışmasına yol açan yalan olgusunun, bu çözücü etkilerinden kurtulmanın yegane yolu kişiliği, erdemi, benlik saygısını ve doğruluğu odak noktası yapan bir eğitim anlayışından geçmektedir. Çocukluk çağından başlayacak böyle bir eğitimde, başta aile olmak üzere toplumdaki diğer kişi ve kurumların üzerlerine düşen görevleri sistemli ve fonksiyonel olarak yerine getirdiği ölçüde, yalanla mücadelede başarı kazanılabileceği düşünülebilir.

147 Ahlâki ve dinî motivasyonların değeri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 103, 120-121.